

Vetenskapsrådet

SMÅÄMNEN INOM HUMANIORA OCH SAMHÄLLSVETENSKAP

Småämnen inom humaniora och samhällsvetenskap

Vetenskapsrådet har i regeringens proposition *Forskning och förnyelse* (prop. 2000/01:3) tilldelats ett nationellt ansvar för s.k. småämnen. Analys och strategiavdelningen har fått i uppdrag att ta fram ett underlag. Avsikten med föreliggande PM är att ge en kortfattad bakgrundsbeskrivning av småämneproblematiken och hur den har hanterats tidigare.

Bakgrund

I det svenska universitets- och högskolesystemet finns relativt många ämnen där utbildning, forskning och forskarutbildning är av förhållandevis liten omfattning. Sådana ämnen kallas med en gemensam benämning småämnen. Flertalet av dem återfinns inom humaniora, särskilt språk, men de förekommer även inom andra fakulteter. Småämnen finns oftast representerade vid endast ett eller två lärosäten. Farhågor har framförts att dessa ämnen har så få forskarstuderande och lärare/forskare att det kan ifrågasättas om de varaktigt förmår fylla minimiförutsättningarna för en fast forskningsorganisation. Det måste finnas en beredskap i forskarvärlden att möta förändringarna i omvärlden. Samtidigt är flera av dessa ämnen angelägna ur ett nationellt perspektiv, särskilt vad gäller att ge undervisning om främmande språk och kulturer.

Småämnena har varit föremål för ett flertal utredningar sedan 1970-talet utan att man kommit till något avgörande beslut vad gäller dimensionering, kraftsamlingar eller finansiellt stöd. Avsaknaden av en nationell planering och översikt har varit och är märkbar. Längst i förslag till åtgärder i de tidigare utredningarna kom den som leddes av professor Inge Jonsson och vars rapport hette "Lokalisering av de humanistiska ämnena" (UHÄ-rapport 1981:9). Den avsåg från början särskilt de små ämnenas situation men kom till sist att behandla samtliga humanistiska ämnen. Utredningen lade fram ett antal konkreta förslag, som i huvudsak syftade till att uppnå ett mera rationellt resursutnyttjande än tidigare genom att koncentrera vissa ämnen till vissa lärosäten och genom en högre grad av arbetsfördelning mellan universiteten och högskolorna. Föremål för utredningen var främst forskning och forskarutbildning men även grundutbildningen beaktades, bl.a. genom ett förslag till en "krysslista". I denna lista identifierades de ämnen som skulle garanteras utbildning vid vissa universitet. Numera existerar krysslistan enbart som några enstaka "särskilda uppdrag" i regleringsbrevet till universiteten (Bilaga 1).

HSFR:s utredning om småämnen

Småämnenas prekära situation uppmärksammades åter på 1990-talet och 1997 gav regeringen HSFR i uppdrag att utreda småämnenas situation inom rådets område. Till utredare utsåg HSFR professor Torbjörn Lodén.

I uppdraget ingick bl.a. att lämna förslag till åtgärder avseende:

- småämnenas framtida bestånd och utvecklingsmöjligheter
- olika finansieringsalternativ

- frågan om fördelarna med spridning eller koncentration samt förslag till vem som skulle ha huvudansvaret för de små ämnena.

I direktiven framhålls vidare att ”HSFR skall samråda med Högskoleverket i frågor som har anknytning till verkets uppdrag rörande undervisning och forskning om samt samarbete med länder utanför Europa och Nordamerika”.

Lodén pekar bl.a. i sin kartläggning av småämnena särskilt på tre problemområden:

- fakultetsstrukturen verkar hämmande på småämnenas utvecklingsmöjligheter; för att växa är småämnena ofta beroende av resurstillskott vid sidan av fakulteterna
- småämnena saknar ofta den för en vital forskning och forskarutbildning önskvärda kritiska massan
- i småspråken är det svårt att inom grundutbildningen förena den önskvärda koncentrationen på språkfärdighetsträning med vetenskapliga studier av språken

Utredningens förslag till åtgärder kan i huvuddrag sammanfattas som följer:

- resurskoncentration och arbetsfördelning
- en småämnesresurs på 30 miljoner kr per år inrättas vid HSFR
- 10 procent av prislapparna för grundutbildningen i humaniora, samhällsvetenskap, juridik och teologi räknas upp med 1.5 som ett riktat stöd till småämnena inom grundutbildningen
- språkcentra inrättas, där undervisningen i praktisk språkfärdighet koncentreras

Vad gäller första förslagspunkten, resurskoncentration och arbetsfördelning, var tanken att åstadkomma en högre grad av arbetsfördelning mellan universiteten för att härmed undvika att de totala resurserna plottas bort på satsningar som i varje enskilt fall blir för små för att kunna generera forskning av hög kvalitet. Förslaget kan ses som en uppföljning av tankar i den av Inge Jonsson ledda utredningen.

Uppdraget redovisades i maj 1998. Rapporten har remissbehandlats och en hearing anordnades i juni år 2000. Regeringen har efter hearingen uppmanat lärosätena att inkomma med intresseförklaringar angående huvudansvar för grundutbildning inom småämnena. Svar har nyligen inkommit till departementet.

Högskolans styrning (SOU 2000:82)

I betänkandet *Högskolans styrning* (SOU 2000:82), som handlar om statsmakternas styrning av högre utbildning och forskning, behandlas även småämnesproblematiken kortfattat. Förslaget är att statsmakterna även i fortsättningen skall ha en ”krysslista” för småämnena som pekar ut vid vilka lärosäten dessa skall ges. Till skillnad från i dag skall det också finnas en särskild resurstilldelning, fastställd i budgetdialogen, tillräcklig för en miniminivå på utbildning i respektive ämne.

Utredningen noterar också att det även för ämnena som finns vid mer än ett lärosäte kan finnas skäl att ha en arbetsfördelning mellan lärosätena. Detta bör enligt utredningen inte vara en

fråga för statsmakterna, utan bör diskuteras inom Sveriges universitets- och högskoleförbund. Utredningens betänkande har remissbehandlats och bereds nu inom regeringskansliet.

Vetenskapsrådets uppdrag

I *Forskning och förnyelse* (prop. 2000/01:3, s.108f) anför det följande.

”Regeringen menar att Vetenskapsrådet bör ges ett nationellt ansvar för s.k. småämnen. Vetenskapsrådet bör ha en helhetssyn över vilka strategiska ämnesområden, nya och gamla, som är viktiga för Sverige och häri även beakta den internationella utvecklingen. Rådet bör därvid på sikt uppmärksamma situationen för småämnen inom alla vetenskapsområden. Vetenskapsrådet bör tillsammans med lärosätena åstadkomma samordning av resurser och profilering av forskning och forskarutbildning inom s.k. småämnen. Åtgärder för att åstadkomma en rationell arbets- fördelning mellan lärosätena bör vidtas. Regeringen anser att en förstärkning för de s.k. småämnen framför allt inom det humanistiska området bör fördelas för att år 2003 uppgå till 10 miljoner kronor. Rådet bör uppdatera och fullfölja HSFR:s uppdrag samt göra liknande studier av s.k. småämnen inom andra vetenskapsområden. Rådet skall även samarbeta med de övriga nordiska länderna. Avsikten är bl.a. att på så sätt utöka forskningsmiljöer för vissa s.k. småämnen. Regeringen avser att ta initiativ till ett förstärkt nordiskt samarbete i dessa frågor.”

Enligt *Forskning och förnyelse*, s. 64, skall en särskild resurs för s.k. småämnen, som år 2003 bör uppgå till 10 miljoner kronor, avsättas inom Vetenskapsrådets budget. Däremot nämns inget om vilka belopp som bör avsättas för år 2001 respektive år 2002. Med hänsyn till den fortsatta planeringen och överläggningar med övriga intressenter har styrelsen redan under våren avsatt belopp för dessa båda år. År 2002 är beloppet minst 5 miljoner kronor för att glappet till år 2003 inte skall bli för stort. Överläggningar med Riksbankens Jubileumsfond indikerar att fonden är intresserad att tillskjuta medel för en särskild satsning på småämnen om de kommande överläggningarna med universiteten och övriga berörda myndigheter kan resultera i en nationell plan för småämnenas utveckling och konsolidering.

Samtal med utbildningsdepartementet har givit vid handen att resurserna för åren 2001-2003 är tänkta att gå till humanistisk- samhällsvetenskapligt vetenskapsområde, och då särskilt humaniora. I proposition sägs emellertid att *på sikt* bör även problem som finns för småämnen inom andra ämnesområden uppmärksammas.

Vetenskapsrådets uppdrag gäller forskning och forskarutbildning. Regeringens särskilda uppdrag till universiteten i krysslistan gäller endast grundutbildningen. För att åstadkomma en helhetssyn måste således även grundutbildningen uppmärksammas. En ”uppmjukning” av krysslistan (se Bilaga 1) kan bli aktuell och måste då bli föremål för överläggningar med utbildningsdepartementet. Vidare bör Högskoleverket kontaktas innan konkreta åtgärder föreslås.

Överväganden

De medel som står tillfogande är begränsade och därför bör en genomarbetad prioritering ske. Som bakgrundsmaterial finns bl.a. kartläggningen i HSFR:s utredning liksom förteckningen över universitetens särskilda åtaganden i Bilaga 1. Vidare har nyligen forskning och utbildning vid de humanistiska fakulteterna vid universiteten i Göteborg och Umeå

utvärderats. Här kan även nämnas den enkät som Vitterhetsakademien gjort rörande förhållandena vid de humanistiska och teologiska fakulteterna år 2000.

Ämnen kan prioriteras från olika perspektiv, t.ex. inomvetenskapligt och/eller utgående från ett nationellt samhällsbehov. I det sistnämnda fallet gäller prioriteringen främst grundutbildningen. En inomvetenskaplig prioritering kan göras i olika dimensioner, i form av blockämnena, större ämnesområden eller i nätverk.

Det första steget i det fortsatta arbetet bör vara ett möte mellan företrädare för Vetenskapsrådet, Riksbankens Jubileumsfond samt Vitterhetsakademien för att diskutera olika prioriteringsstrategier och undersöka de ekonomiska resurser som kan bli aktuella vid en eventuell gemensam satsning. Framför allt bör man diskutera på vilket sätt och i vilka former universiteten och högskolorna skall involveras. Ansvaret för genomförandet av det på Vetenskapsrådet lagda uppdraget i vad avser småämnena inom humaniora och samhällsvetenskap bör ligga på ämnesrådet.

Förslag till beslut: VR:s styrelse uppdrar åt ämnesrådet för humaniora och samhällsvetenskap att tillsammans med universitet och högskolor arbeta för samordning av resurser och profilering av forskning och forskarutbildning i de s.k. småämnena inom ämnesrådets område

Bilaga 1.

"KRYSSLISTAN"

Särskilda åtaganden avseende utbildning med relevans för småämnepuppdraget.

Statsmakternas uppdrag för småämnena är endast specificerat vad gäller utbildning. Vissa professorer har tidigare av regeringen riktats speciellt till vissa småämnena, men för närvarande finns inget särskilt uppdrag beträffande forskning och forskarutbildning.

Enligt *Regleringsbrev för budgetåret 2001 avseende anslag till universitet och högskolor mm.* skall följande universitet varje läsår erbjuda utbildning i nedan specificerade ämnen.

Uppsala: egyptologi, estetik, estniska, iranska språk, keltiska språk, swahili, turkiska språk, samt ungerska. (Dessutom anges seismologi inom naturvetenskap.)

Lund: estniska, indonesiska, rumänska, thai, ungerska samt rättssociologi

Stockholm: allmän kriminologi, koreanska, lettiska, litauiska, nederländska samt teckenspråk (Dessutom anges radiofysik inom naturvetenskap.)

Umeå: samiska, tornedalsfinska samt finska.

Luleå: lärarutbildning för grundskolans tidigare och senare år med inriktning på samiska, tornedalsfinska samt finska